

Любов Василівна Чорна

<https://orcid.org/0000-0002-8959-3003>

Леся Володимирівна Ковальська

<https://orcid.org/0000-0001-7582-8249>

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

Przykarpacki Narodowy Uniwersytet im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk

Кластерний підхід до організації туристичної діяльності як інновація

Анотація

В умовах гострої конкуренції на туристичному ринку актуалізуються питання інноваційного розвитку підприємств сфери туризму та впровадження інноваційних моделей підприємництва, однією з яких є кластерний підхід до формування господарських структур. Переваги кластерної моделі обґрунтовуються як процесами синергії та її результатом, синергетичним ефектом, так і забезпеченням високого рівня конкурентоздатності всіх складових кластера.

Значний досвід успішного функціонування туристичних кластерів демонструють країни Є С. Тут сформовано політику їх підтримки, створено низку структур, які аналізують діяльність та визначають їх ефективність.

Кластерна модель підприємництва в туризмі України є відносно новою практикою, проте з кожним роком набуває поширення. Даний вид організації підприємницької діяльності реалізується на основі ініціативи органів влади, громадських організацій чи за результатами участі в міжнародних проєктах. Види спеціалізації кластерів різносторонні: від сільського туризму до культурно-пізнавального та водного туризму. За територіальною ознакою вони поділяються на регіональні, міжобласні та транснаціональні.

Економічна ефективність функціонування туристичних кластерів обґрунтовується зростанням чисельності потоків туристів до регіону, розбудовою туристичної інфраструктури, підвищенням рівня конкурентоздатності регіону та якості життя місцевого населення.

Ключові слова: туризм, кластерний підхід, туристичний кластер, спеціалізація туристичного кластера, ефективність діяльності

В умовах безперервного пошуку механізмів забезпечення конкурентоздатності економіки регіону чи країни в цілому увага науковців зосереджена на дослідженні можливостей інноваційного розвитку господарства та його економічних переваг.

Зважаючи на соціально-економічне значення туризму, в наукових колах актуалізується питання розвитку туристичної індустрії на засадах інноватики, загалом, та впровадження кластерної моделі підприємництва, зокрема. Кластерний підхід до організації підприємницької діяльності розглядається як один із перспективних шляхів розвитку.

Основи кластерної концепції економічного розвитку пов'язують з іменем англійського економіста Альфреда Маршалла, доробком якого є обґрунтування неокласичного напрямку в економічній науці та розкриття змісту поняття «синергетичний ефект». Поява останнього, на думку вченого, зумовлена об'єднанням підприємств різних галузей, які розташовані на одній території, з метою ведення спільної діяльності. При цьому, результати спільної діяльності значною мірою перевищують показники роботи кожного окремого підприємства.

Синергетичний ефект ще називають ефектом « $2 + 2 = 5$ ». При цьому результати спільної діяльності значно вищі і сприяють виникненню додаткової одиниці ефекту ($1 = 5 - 4$), яка, власне, і позначає синергетичний ефект. Вищезазначена формула синергетичного ефекту характерна для будь-якого кластера, при цьому кожний його учасник отримує додатковий дохід лише за умови діяльності в складі такого об'єднання.

Розробник теорії конкурентних переваг М. Портер обґрунтував значення кластерних об'єднань для забезпечення конкурентоспроможності підприємств та вперше запропонував свою дефініцію кластера. За визначенням М. Портера кластери – це географічно локалізовані концентрації взаємопов'язаних господарською діяльністю компаній, склад яких може формуватися зі спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, бізнес-структур суміжних галузей та асоційованих інституцій на зразок університетів, закладів стандартизації та торговельних асоціацій, які як співпрацюють, так і конкурують між собою [4, с. 124].

Впродовж останніх десятиліть проблема кластерного підходу до організації господарської діяльності знайшла прикладне застосування у різних країнах. В Європейському Союзі сформована кластерна політика, положення якої представлено у низці документів, серед яких проголошений у 2007 р. «Маніфест кластеризації ЄС» і Кластерний меморандум, схвалений у 2008 р.

На додаток, було створено Європейську платформу співпраці кластерів задля ефективного розвитку національних та транснаціональних економічних процесів у країнах ЄС, а у 2009 р. у межах Програми конкурентоспроможності та інновацій ЄС було започатковано Ініціативу європейських кластерних досягнень, метою діяльності якої є напрацювання практичних рекомендацій щодо управління кластерними структурами та поширення досвіду господарської діяльності кластерів.

Сфери впровадження кластерного підходу значною мірою розширено в умовах сучасності, вони не обмежуються тільки його використанням у певних секторах промислового виробництва. Переваги кластера стали очевидними завдяки практиці започаткування їх в туристичній галузі. Відповідно до даних Європейської панорами кластерів та індустріальних змін 2019 р. найвище число зайнятих у кластерах сфери гостинності та туризму налічується у трьох регіонах Франції: Парижі, Рона-Альпах і Прованс-Альпах; в Іспанії найвищий рівень концентрації кластерних структур спостерігається на Балеарських островах [6].

Досвід організації та функціонування кластерів у зарубіжних країнах засвідчує їх економічну ефективність і зумовлює поширення даної практики організації бізнесу в туризмі на теренах України.

У науковій літературі представлено різностороннє обґрунтування проблеми процесів кластеризації в економіці. Ведуться дискусії: правового характеру, зокрема Буткевича О. В. щодо проблеми кластера з позицій господарсько-правової політики нашої держави; з питань державного управління; Дегтярьової І.О. щодо застосування кластерного підходу в управлінні конкурентоздатністю областей країни; з економіки у роботах Парфіненко А. Ю., Босенко К. І., Мальської М., Зінько Ю., Зайцевої В. М. щодо визначення старт-спеціалізації для формування кластерів в окремих областях країни та Мілашовської О. І., Гоблик-Маркович Н. М. щодо створення транскордонних туристичних кластерів.

Туристичні кластери на теренах країни створюються з урахуванням туристичних ресурсів місцевості та охоплюють підприємства різних сфер господарювання, зокрема туристичних операторів і агентств, заклади готельного типу, підприємства громадського харчування, транспорту та виробників сувенірної продукції, які забезпечують процес обслуговування туристів чи його доповнюють [5, с. 11]. Кластери характеризуються таким ознаками як: наявність певної спеціалізації: *smart-specialization*, ідеї; налагодженої система взаємодії та тісних взаємозв'язків; географічно

детермінованої локації [2, с. 14]. Невід'ємною умовою успішного функціонування кластера виступає взаємодія та співпраця у межах такого ланцюга як «бізнес – влада – наука та освіта». Цей ланцюг взаємопов'язаних структур в науковій літературі дістав назву «потрійна спіраль».

Туристичні кластери за організаційно-правовою формою мають статус громадських організацій. Це обумовлено тим, що створення та діяльність кластерів обґрунтовується главою 77 Цивільного кодексу України, яка передбачає спільну діяльність на основі договору [5]. Статті 1130-1131 вищезазначеного кодексу надають можливість суб'єктам господарювання здійснювати спільну діяльність без створення юридичної особи для досягнення конкретної мети.

На законодавчому рівні статтею 16. Закону України «Про зайнятість населення» закріплено за державою функцію реалізації політики у сфері зайнятості завдяки розвитку сільського аграрного туризму та кластерів народних художніх промислів. Прийняття вищезазначеного законодавчого акту послужило основою для створення перших кластерів, що спеціалізуються як на народних ремеслах, так на туризмі.

Історія формування ремісничих кластерів пов'язана з кластером народних художніх промислів «Сузір'я», зареєстрованим 16. 02. 2004 р. на території Косівського району Івано-Франківської області як громадська організація за своєю організаційно-правовою формою [1]. Передумовою для його створення послужила розробка Прикарпатським науково-аналітичним центром програми кластерної моделі «Ліжникарство та інші народні художні промисли на Прикарпатті».

Кластер «Сузір'я» був започаткований з метою: як відродження, збереження, так і охорони та стимулювання розвитку тих народних художніх промислів, які у всі періоди розвитку формували основу виробництва на визначеній місцевості; об'єднання роздрібнених майстрів-виробників продукції; просування та реалізації виробів кластеру на внутрішньому та зовнішньому ринках; забезпечення прозорості виробництва та запобігання тіньовим промислам; вирішення соціальних проблем, пов'язаних з рівнем зайнятості населення та рівнем життя; забезпечення зростання доходів як кожного з учасників кластера, так і відрахувань до місцевих бюджетів. Діяльність кластера направлена на розробку нових моделей продукції народних промислів; формування мережі ринків збуту продукції, включаючи електронну торгівлю; управління ресурсами кластера та якістю виробництва.

Ініціатива створення кластерів була підтримана майже у всіх регіонах країни, на даний час їх налічується більше 40 [3]. Започаткування кластерних структур в туризмі України пов'язують, насамперед, з Хмельницькою областю. Завдяки наявності в області популярних серед туристів об'єктів тут було започатковано три такі структури: «Кам'янець», «Подільська гільдія ремісників», «Кам'янецький дивокрай» [3, с. 123].

Спеціалізацією туристичного кластера «Кам'янець» є культурно-пізнавальний туризм. Структура його охоплює об'єкти історико-культурної спадщини та заклади сфери культури, туристичні підприємства, екскурсійні бюро, заклади розміщення та громадського харчування, юридичні компанії. Спектр послуг кластера поширюється на забезпечення туристів екскурсійними послугами; послугами з розміщення та харчування; підготовкою та проведенням ярмарок; організацією фестивалів. Ефективність діяльності даного об'єднання обґрунтовується зростанням чисельності туристичних потоків до регіону. У 2019 р. 227 779 екскурсантів відвідало Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Географія туристів широка: від внутрішніх, в більшості, з Києва до в'їзних, здебільшого з Республіки Польщі, Великобританії, Німеччини [4]. Відповідно до даних оператора мобільного зв'язку «Київстар» 703 924 користувачів мобільного зв'язку цього оператора відвідало місто за період травня-жовтня 2019 р., що у порівнянні з таким же періодом 2018 р. більше на 5813 осіб.

Другий кластер Хмельницької області – це «Подільська гільдія ремісників», у складі якого є 158 майстрів з килимарства, гончарства, вишивки, ткацтва та інших художніх промислів. Діяльність даного об'єднання направлена на відродження народних промислів, відкриття нових ремісничих майстерень і популяризацію сувенірної продукції серед відвідувачів міста.

Діяльність третьої структури – громадської організації «Туристичний кластер «Кам'янецький дивокрай» спрямована на забезпечення туристів комплексними послугами сільського зеленого туризму на базі агросадиб і екоосель регіону.

В Україні простежується тенденція до створення міжобласних кластерів, прикладами яких виступають «Подільсько-Буковинський туристичний кластер», об'єднання низки міст двох областей, та «Південне туристичне кільце», утворене в результаті об'єднання трьох регіонів країни.

Географія туристичних кластерів широка, вона охоплює різні регіони, включаючи північні, зокрема Чернігівську область, де функціонує

кластер водного туризму [2]. Його спеціалізацією є організація сплаву на плотах у п'яти акваторіях річок Десни, Снов та Сейму. Кластер налічує дванадцять представників малого бізнесу, зусиллями яких було відкрито 45 нових робочих місць. За період діяльності даної організації було розроблено логістику водних маршрутів, сформовано пропозицію сплавів у різних тематичних і цінових категоріях, розроблено програми екскурсій, короткотривалих прогулянок, кількадедних подорожей, розроблено та зареєстровано торгову марку «Мандрівки на плотах», створено веб сайт з інформаційним контентом про спектр послуг, підготовлено промоційні матеріали та відеоролики.

Найчисленнішими є кластерні структури в такому сегменті ринку туристичних послуг як сільський туризм. Кластер сільського туризму – це сконцентрована в певному регіоні група взаємопов'язаних спільною діяльністю туристичних підприємств, організацій, закладів гостинності та суміжних галузей, органів місцевої влади та громадських об'єднань, закладів освіти, які співпрацюють і взаємодоповнюють один одного у процесі створення туристичного продукту.

Українськими науковцями здійснено типологію кластерів сільського туризму на основі ряду критеріїв, основним з яких виступає смарт-спеціалізація – інноваційний інструмент підвищення конкурентоздатності регіону шляхом урахування умов і потенціалу місцевості та завдяки економіці знань [2, с. 17]. У сегменті сільського туризму розрізняють наступних три основних типи:

- нічліжно-гастрономічний чи нічліжно-садибний тип, створений шляхом об'єднання власників закладів розміщення та харчування. Серед основних послуг такого типу кластеру відмічаємо послуги розміщення та харчування, екскурсійні та дозвілєві послуги. До даного типу відносяться як успішно функціонуючий кластер «Оберіг» у смт. Гриців Хмельницької обл., так і новостворені структури Карпатського регіону: «Гостинна бойківська Долинщина» в Долинському районі Івано-Франківської області та «Бойківські газди» в Сколівському районі Львівської області;
- агротуристичний кластер, основою формування якого виступає не стільки надання послуг розміщення та харчування, скільки виробництво продукції тваринництва, рибальства, садівництва. Тут об'єднання відбувається на рівні фермерських господарств і одноосібних домогосподарств, які спеціалізуються на вирощуванні

сільськогосподарської продукції чи виробництві продуктів харчування. У такому типі кластеру рекреаційно-туристичні послуги виступають не як основні, а як додаткові. За ініціативою Мінагрополітики в Україні розпочалося створення п'яти аграрних туристичних кластерів: «Диканька» в Полтавській, «Коблево» в Миколаївській, «Фрумушика-нова» в Одеській, «Медвино» в Київській та «Горбогори» в Львівській області. Структура даного типу кластерів формується навколо його ядра, тобто сільськогосподарських підприємств та переробних підприємств. Рекреаційно-туристичний комплекс складається як із закладів, що забезпечують туристів послугами проживання та харчування в садибах чи готелях, так і закладів дозвілля та культури. Окрім цього до складу кластеру входять підприємства постачальників послуг і ті, що представляють суміжні сфери діяльності;

- краєзнавчо-екскурсійний кластер, який формується на основі туристичних атракцій місцевості. У структурі цих кластерів є об'єкти історико-культурної спадщини, заклади сфери культури та гостинності. В Україні вже ефективно функціонує ряд кластерів такого типу, серед яких «Гоголівські місця Полтавщини» в Полтавській області, «Мальовнича Бережанщина» в Тернопільській області, «Туристичний рух Чигиринщини» в Черкаській області. Діяльність даного типу кластерів спрямована на створення якісного туристичного продукту та його просування на внутрішньому і зовнішньому ринках, розробку та промоцію туристичних маршрутів, розбудову інфраструктури туризму та формування іміджу регіону.

Типовою моделлю кластера сільського туризму є наявність трьох основних рівнів його внутрішньої структури: базового рівня, який охоплює всіх головних суб'єктів кластерного об'єднання, з-поміж яких власники садиб і агроосель, виробники агротуристичних послуг, сільськогосподарські комплекси та фермерські господарства, туристичні об'єкти; партнерського рівня, представленого структурами зі суміжних галузей, які забезпечують можливість організації комплексного обслуговування туристів у сільській місцевості на основі широкого спектру додаткових послуг та охоплюють транспортні підприємства, заклади дозвілля та спорту; супроводжувачого рівня, представленого органами державної влади, науковими та освітніми установами, інформаційно-рекламними агентствами, інвестиційними

кампаніями, які регламентують та науково обґрунтовують діяльність кластера, а також просувають його послуги на туристичному ринку.

Кластерні об'єднання формуються не тільки на регіональному чи міжрегіональному рівнях, а виходять за межі країни. У 2014 році було започатковано Польсько-білорусько-український транскордонний туристичний кластер у рамках проекту «Створення інформаційного комплексу у сфері транскордонного екологічного туризму у Євросередині Буг». До його складу ввійшли Волинський туристичний кластер, Люблінська регіональна туристична організація (Республіка Польща) та Брестський туристичний кластер (Республіка Білорусь). Діяльність кластеру передбачає розвиток екотуризму по три сторони кордону та формування спільного транскордонного туристичного бренду «Полісся», який об'єднує подібні за ресурсним потенціалом, історією та культурою регіони країн-учасниць.

Вивчення практичних аспектів розбудови туристичних кластерів в Україні показало, що даний вид організації підприємницької діяльності реалізується на основі ініціативи органів влади, громадських організацій чи за результатами участі в міжнародних проєктах. Види їх спеціалізації різносторонні: від кластерів сільського туризму до культурно-пізнавального та водного туризму. За територіальною ознакою вони поділяються на регіональні, міжобласні та транснаціональні.

Досвід функціонування кластерів засвідчує ефективність інтеграційних процесів у підприємстві в туризмі: розширюється спектр робочих місць, збільшується кількість туристів до регіону, розбудовується туристична інфраструктура, підвищується рівень конкурентоздатності регіону та якість життя місцевого населення. Кластерні структури виступають ефективним механізмом реалізації інноваційних підходів до ведення туристичного бізнесу в сільській місцевості та залучення непрямих бенефіціарів, виробників екологічно чистої продукції, закладів національної кухні, майстерень народних умільців, до процесу обслуговування туристів.

Бібліографія

1. Зінко Ю. В., Горішевський П. А., Петришин М. А., Васильєв В. П. Маркетингові дослідження сільського туризму в Карпатському регіоні. Науковий вісник Національного аграрного університету. 2008. С. 32-40.
2. Мальська М., Зінко Ю. Типи і моделі кластерів сільського туризму в Україні. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. 2018. Вип. 2. С. 8-23.

3. Парфіненко А. Ю., Босенко К. І. Кластеризація як напрям рекреаційно-туристичного розвитку Подільського регіону України. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. Випуск 7. С. 122-129.
4. Портер М. Международная конкуренция / пер. с англ. / под ред. и с предисловием В. Д. Щетинина. Москва: Междунар. отношения, 1993. 896 с.
5. Федоренко В. Г., Тугай А. М., Гойко А. Ф., Джабейло В. Б. Концепція кластерної політики в Україні. Економіка та держава. 2008. №11. С. 6-15.

Интернет-джерела

1. Кластер народних художніх промислів «Сузір'я». URL: <http://www.klaster.if.ua> (дата звернення: 12.02.2021).
2. Кластер водного туризму в Чернігівській області. URL: <https://chernihiv-eu.stu.cn.ua> (дата звернення: 12.02.2021).
3. Національна програма кластерного розвитку до 2027 р. URL: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/Downloads/cluster_development_program%20v1%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/Downloads/cluster_development_program%20v1%20(1).pdf) (дата звернення: 12.02.2021).
4. Про виконання програми соціально-економічного та культурного розвитку м. Кам'янець-Подільського за 2019 рік. URL: <https://kampod.gov.ua/economika/economika-mista/programa-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-mista> (дата звернення: 12.02.2021).
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>. (дата звернення: 12.02.2021).
6. European Panorama of Clusters and Industrial Change. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. URL: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/Downloads/EOCIC_European_Panorama_of_Clusters_and_Industrial_Change_2019%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/Downloads/EOCIC_European_Panorama_of_Clusters_and_Industrial_Change_2019%20(1).pdf) (дата звернення: 12.02.2021).

Innowacyjne podejście klastrowe do organizacji działalności turystycznej

Streszczenie

W warunkach ostrej konkurencji na turystycznym rynku zagadnienia innowacyjnego rozwoju przedsiębiorstw turystyki i wprowadzenia innowacyjnych modeli biznesowych są aktualizowane, a jednym z nich jest podejście klastrowe do tworzenia struktur gospodarczych. Zalety modelu klastra są uzasadnione jako synergia i jego wyniki, efekt synergiczny i zapewniający wysoki poziom konkurencyjności wszystkich składników klastra.

Znaczące doświadczenie w udanym funkcjonowaniu klastrów turystycznych wykazują kraje UE. Tutaj utworzona jest polityka ich wsparcia, szereg struktur, które analizują działania i określają ich skuteczność.

Model klastra przedsiębiorczości w turystyce Ukrainy co roku staje się dystrybucją. Ten rodzaj organizacji działalności przedsiębiorczej jest realizowany na podstawie

inicjatywy władz, organizacji publicznych lub w wyniku uczestnictwa w projektach międzynarodowych. Rodzaje specjalizacji klastrów wielostronnych klasyfikowane są od turystyki wiejskiej do turystyki kulturowej i poznawczej, a także wodnej. Według podstawy terytorialnej podzielone są na regionalne, międzyregionalne i ponadnarodowe.

Efektywność ekonomiczna funkcjonowania klastrów turystycznych jest uzasadniona wzrostem liczby turystów przybywających do regionu, rozwojem infrastruktury turystycznej, zwiększaniem poziomu konkurencyjności regionu i jakości życia miejscowej ludności.

Słowa kluczowe: turystyka, podejście klastrowe, klastr turystyczny, specjalizacja klastra turystycznego, wydajność

Cluster approach to the organization of tourism activity as an innovation

Abstract

In conditions of fierce competition in the tourism market, the issues of innovative development of enterprises in the field of tourism and introduction of innovative business models, one of which is a cluster approach to the formation of economic structures are being updated. The advantages of the cluster model are substantiated both by the processes of synergy and its result, synergetic effect, and ensuring a high level of competitiveness of all components of the cluster.

EU countries have demonstrated significant experience in the successful operation of tourism clusters. Here the policy of their support is formed, a number of structures which analyze activity and define their efficiency is created.

The cluster model of entrepreneurship in Ukraine's tourism is a relatively new practice, but it is becoming more widespread every year. This type of business organization is implemented on the initiative of government agencies, public organization or as a result of participation in international projects. Types of clusters' specialization are various: from rural tourism to cultural-cognitive and water tourism. On the territorial basis, they are divided into regional, interregional and transnational.

The economic efficiency of tourism clusters is justified by the growing number of tourist flows to the region, tourism infrastructure development, region's competitiveness level and local population's life quality increase.

Keywords: tourism, cluster approach, tourism clusters, tourism clusters specialization, activity efficiency